

PRAESIDIUM FIDEI

Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach

Studia Antiquitatis Christianae.
Series Nova 20

Inicjator i pierwszy redaktor serii:

ks. prof. dr hab. Wincenty Myszor

Redaktor serii:

ks. dr hab. Andrzej Uciecha, prof. UŚ

Rada Naukowa:

ks. prof. dr hab. Henryk Pietras (Kraków), ks. prof. dr hab. Jan Słomka (Katowice),
ks. prof. dr hab. Edward Staniek (Kraków), ks. prof. dr hab. Norbert Widok (Opole),
ks. prof. dr hab. Antoni Żurek (Tarnów)

Jakub Kamiński OCD

PRAESIDIUM FIDEI

Dziewictwo Maryi
w debacie apologetycznej
Ojców Kościoła IV wieku

WueM

Katowice 2018

© 2018 Fundacja Centrum Badań nad Historią Kościoła im ks. Wincentego Myszora

© 2018 Jakub Kamiński OCD

Recenzenci:

o. dr hab. Grzegorz Bartosik OFMConv, prof. UKSW

ks. dr hab. Michał Kieling, prof. UAM

Korekta:

Karina Szatkowska

Łamanie tekstu:

Pracownia LIGATURKA. Aleksandra Suszyńska

ISBN 978-83-949936-4-1

ISBN 978-83-65307-72-9

ISSN 1895-5061

Katedra Teologii Patrystycznej i Historii Kościoła
Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach
ul. Jordana 18, 40-043 Katowice
tel.: 32 356 90 56, faks: 32 356 90 55
e-mail: sekretariat@wtl.us.edu.pl
www.wtl.us.edu.pl

Publikacja wydana przez

Centrum Badań nad Historią Kościoła im. ks. Wincentego Myszora
email: fundacja@myszor.edu.pl
www.myszor.edu.pl
silesia.edu.pl/exlibris (księgarnia internetowa)

Sprzedaż:

Flos Carmeli Sp. z o.o.

Wydawnictwo Warszawskiej Prowincji Karmelitów Bosych
ul. Działowa 25, 61-747 Poznań

tel.: 61 856 08 34

e-mail: wydawnictwo@floscarmeli.pl

www.floscarmeli.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	7
Wstęp	9
1. Dziewictwo Maryi w kontekście obrony bóstwa Jezusa Chrystusa	17
1.1 Poglądy negujące bóstwo Chrystusa w pismach autorów wczesnochrześcijańskich	17
1.1.1 Poglądy judaistyczne	18
1.1.2 Arianizm	19
1.1.3 Adopcjonizm	22
1.1.4 Ebionityzm	23
1.2 Dziewictwo Maryi jako argument w obronie bóstwa Jezusa	23
1.2.1 Argument trynitarny – podwójne narodziny Chrystusa: w wieczności z Ojca i w czasie z Dziewicy	24
1.2.2 Argument pneumatyczny	40
1.2.3 Argument skrypturystyczny	49
1.2.4 Argument józeficzny	65
2. Dziewicze macierzyństwo Maryi w kontekście obrony człowieczeństwa Chrystusa	71
2.1 Poglądy negujące prawdziwe człowieczeństwo Chrystusa w pismach wczesnochrześcijańskich	71
2.1.1 Gnostycyzm	72
2.1.2 Apolinaryzm	74
2.1.3 Pelagianizm	76
2.2 Dziewicze macierzyństwo Maryi jako argument w apologii człowieczeństwa Jezusa Chrystusa	76
2.2.1 Argument chrystyczny	77
2.2.2 Argument soteryjny	97
2.2.3 Argument paschalny	110
3. Dziewictwo Maryi w kontekście obrony życia konsekrowanego w Kościele	121
3.1 Poglądy negujące prawdę o życiu konsekrowanym w Kościele	121

3.1.1 Helwidiusz i jego poglądy	122
3.1.2 Jowinian i jego poglądy	125
3.1.3 Bonozjusz i jego poglądy	127
3.2 Dziewictwo Maryi jako argument w apologii życia konsekrowanego	129
3.2.1 Argument skrypturystyczny	129
3.2.2 Argument eklezjalny	147
3.2.3 Argument moralny	154
Zakończenie	163
Bibliografia	167
Table of Contents	175
Summary	177
Indeks osobowy	181

Wykaz skrótów

BOK	<i>Biblioteka Ojców Kościoła</i> , red. J. Naumowicz, Kraków 1992 –.
CMP II	<i>Corpus Marianum Patristicum</i> , t. II, S. A. Campos (red.), Burgos 1970–74.
CzST	„Częstochowskie Studia Teologiczne”. Częstochowa 1972 –.
EM	<i>Enchiridion Marianum Biblicum Patristicum</i> , D. Casagrande (red.), Romae 1974.
kol.	kolumna
koll.	kolumny
LXX	<i>Septuaginta</i>
oprac.	opracowanie
PAX	przekłady dzieł Ojców Kościoła opublikowane w Instytucie Wydawniczym PAX. Warszawa 1952 –.
PG	<i>Patrologia graeca</i> , J. P. Migne, t. 1–161, Paris 1857–1866.
PL	<i>Patrologia latina</i> , J. P. Migne, t. 1–217, Paris 1878–1889.
POK	<i>Pisma Ojców Kościoła</i> , Poznań 1924 –.
por.	porównaj
PSP	<i>Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy</i> . Warszawa 1969 –.
red.	redakcja
RTK	„Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” (od 1991/1992 „Roczniki Teologiczne” – RT), Lublin 1949 –.
SCh	<i>Sources Chrétiennes</i> , Paris 1941 –.
SM	„Salvatoris Mater”. Kwartalnik Mariologiczny, Licheń Stary 1999 –.
STCh	Starożytne Teksty Chrześcijańskie. <i>Kazania i homilie na święta Pańskie i Maryjne</i> , zebrał i wstępem opatrzył L. Gładyszewski, redakcja L. Małunowiczówna, Lublin 1976.
t.	tom
TM I	<i>Testi mariani del primo millennio, Padri e altri autori greci</i> , Gharib G., Toniolo E. M., Gambero L. (red.), Nola di G., t. I, Roma 1988.
TM III	<i>Testi mariani del primo millennio, Padri e altri autori latini</i> , Gharib G., Toniolo E. M., Gambero L. (red.), Nola di G., t. III, Roma 1990.
TMB 1	<i>Teksty o Matce Bożej: Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy</i> , tłum. i wstęp W. Kania, Niepokalanów 1981.
TMB 2	<i>Teksty o Matce Bożej: Ojcowie Kościoła łacińscy</i> , tłum. W. Eborowicz, W. Kania, Niepokalanów 1981.
tłum.	tłumaczenie
VoxP	„Vox Patrum”. Lublin 1981–
ŹM	<i>Źródła Monastyczne</i> . Kraków 1996 –
ŹMT	<i>Źródła Myśli Teologicznej</i> . Kraków 1996 –

Wstęp

Od samego początku chrześcijaństwa pojawiały się herezje. Niejednokrotnie były one wynikiem asymilacji wierzeń innych religii (judaizm) lub prądów duchowo-myślowych (gnoza). Pojawiające się interpretacje heterodoksyjne dotyczyły najczęściej osoby Jezusa Chrystusa oraz relacji między osobami Trójcy Świętej. Stosowana hermeneutyka w interpretacji Objawienia wiązała się z ryzykiem przeakcentowania prawd wiary lub ujmowania ich zbyt jednostronnie. Niewłaściwe rozumienie stawało się podstawą do wyrażania błędnych opinii pisemnie lub ustnie, co w konsekwencji implikowało zagrożenie dla czystości wyznawanej wiary.

Można zaryzykować tezę, że historia teologii w przeważającej mierze jest także historią poglądów heterodoksyjnych. Reakcją Kościoła, wobec tej refleksji heterodoksyjnej, było najpierw właściwe rozeznanie. Dokonywało się to poprzez pisma uczonych biskupów i teologów, których celem było zawsze zachowanie depozytu wiary przed skażeniem.

Ogłoszenie *Edyktu mediolańskiego*, który gwarantował tolerancję wobec wszystkich religii i wierzeń wpłynęło pozytywnie na rozwój refleksji teologicznej Kościoła. Okres ten, z racji powstawania licznych dzieł Ojców Kościoła, jest nazywany *złotym wiekiem patrystyki*. W tym właśnie czasie kształtowała się doktryna chrześcijańska w zderzeniu z licznymi doktrynami heterodoksyjnymi. Ojcowie Kościoła IV wieku nie tylko przeciwstawiali się błędom, ale także rozwijali poprawne interpretacje, tłumacząc w ten sposób depozyt wiary. W tym właśnie okresie nastąpił również gwałtowny rozwój życia konsekrowanego. Pojawiały się liczne wspólnoty kobiet i mężczyzn żyjących w oparciu o spisane reguły.

Prowadzona refleksja teologiczna uwzględniała również postać Błogosławionej Dziewicy. Jej miejsce i rolę w historii zbawienia tłumaczono w odniesieniu do Jezusa, akcentując realne macierzyństwo i integralne dziewictwo¹.

Argument dotyczący dziewictwa Maryi był wielokrotnie wykorzystywany przez apologetów, którzy zwalczali kontrowersję doketystyczną². W III wieku można już zauważyć samodzielne opinie autorów chrześcijańskich potwierdza-

---

¹ por. L. Padovese, *Wprowadzenie do teologii patrystycznej*, Kraków 1994, s. 107.

² por. G. Miegge, *La Vergine Maria. Saggio di storia del dogma*, Torino 1982, ss. 34–37.

jące dziewictwo Maryi zarówno podczas jak i po porodzeniu Chrystusa (*in partu* i *post partum*).

Rozwój teologicznej refleksji nad dziewictwem Najświętszej Maryi Panny doprowadził do wypracowania precyzyjnej terminologii: ἡ ἀειπάρθενος oraz *virginitas ante partum, in partu* i *post partum*. Pierwsze określenie z wymienionych pojęć pojawiło się na chrześcijańskim Wschodzie jeszcze w IV wieku, o czym świadczą dzieła oraz Ojców Kapadockich³. W tym samym okresie na Zachodzie kształtuje się nauka w odniesieniu do wyżej wymienionych określeń łacińskich⁴. Dziewictwo Maryi zostało już uznane na Soborze Konstantynopolińskim I (381)⁵. Natomiast na kolejnym, zwołanym również w stolicy Bizancjum w 553 roku, zostało potwierdzone Jej trwałe dziewictwo (ἡ ἀειπάρθενος)⁶.

Orzeczenia soborowe są powszechnie uważane za pierwsze akty Magisterium zobowiązujące do przyjęcia dziewictwa Maryi jako prawdy obowiązującej w Kościele.

Rozwój i uroczyste potwierdzenie wiary w dziewictwo Maryi było jednym z ważnych argumentów w debacie chrystologicznej pierwszych wieków. Czystość Maryi była wykorzystywana przez Ojców Kościoła w sporach chrystologicznych oraz wobec przeciwników życia konsekrowanego. Determinacja Ojców, ich erudycja, integralne ujmowanie dziewictwa Maryi w łączności z innymi prawdami wiary wytyczyły kierunek badań dla kolejnych pokoleń teologów.

Mając na uwadze wytyczne Magisterium Kościoła dotyczące badań odnoszących się do dziewictwa Matki Najświętszej⁷, należy określić problem badawczy, którym jest odwoływanie się do dziewictwa Maryi jako argumentu w dyskusji apologetycznej Ojców Kościoła czwartego wieku. Ponieważ argumentacja maryjna Ojców Kościoła o dogmatycznym charakterze dokonywała się zawsze w konkretnych okolicznościach, stąd odwoływanie się do argumentu dziewictwa Maryi będzie ujmowane w kontekście chrystologicznym oraz eklezjologicznym.

³ por. Bazyli, *Homilia in sanctam Christi generationem* 5; PG 31, koll. 1467–1470.

⁴ por. Ambroży, *Expositio Evangelii secundum Lucam* 2, 56; PL 15, koll. 1572–1573; PSP 16, s. 74; *De institutione virginis et de virginitate sanctissime Mariae* 46; PL 16, koll. 318; TMB 2, s. 54.

⁵ por. Sobór Konstantynopoliński I, *Wyznanie wiary 150 Ojców*, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych*, t. I, opr. A. Baron, H. Pietras SJ, Kraków 2005, s. 68.

⁶ por. Sobór Konstantynopoliński II, *Wyrok przeciwko „Trzem rozdziałom”* 49, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych*, t. I, opr. A. Baron, H. Pietras SJ, Kraków 2005, s. 280.

⁷ por. Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników Międzynarodowego Sympozjum z okazji 1600-lecia Synodu w Kapui (24 maja 1992 r.)*, w: J. Królikowski, *Maryja w pamięci Kościoła*, cz. 1, Tarnów 1999, ss. 311–320.

Z postawionego problemu wynika cel niniejszej pracy. Będzie nim ukazanie dziewictwa Maryi jako teologicznego argumentu, który był wykorzystywany w dyskusjach apologetycznych. Stąd tytuł rozprawy brzmi: *Dziewictwo Maryi w debacie apologetycznej Ojców Kościoła IV wieku*. Niniejsze studium jest próbą odpowiedzi na szereg szczegółowych pytań. Jak dziewictwo Matki Bożej było ukazywane w kontekście obrony bóstwa Jezusa Chrystusa? W jaki sposób Ojcowie Kościoła bronili realnego człowieczeństwa, posługując się argumentacją opartą na dziewictwie Maryi? Jakie znaczenie w nauczaniu Ojców dla obrony wartości życia konsekrowanego w IV wieku miał przykład Dziewicy z Nazaretu? Jakimi metodami dowodzenia posługiwali się Ojcowie Kościoła w celu obrony istotnych prawd wiary, wykorzystując prawdę dziewictwa Matki Chrystusa?

Ze względu na szeroki zakres badawczy, należało dokonać zawężenia do poglądów autorów chrześcijańskich IV wieku, którzy przez świętość życia, ortodoksyjne nauczanie i uznanie nauki przez wspólnotę Kościoła zasłużyli na miano Ojców. W oparciu o wyznaczone kryteria zostało wzięte pod uwagę nauczanie dziewięciu Ojców Kościoła: św. Atanazego z Aleksandrii, św. Cyryla Jerozolimskiego, św. Jana Chryzostoma, św. Bazylego Wielkiego, św. Grzegorza z Nyssy, św. Grzegorza z Nazjanzu, św. Hilarego z Poitiers, św. Ambrożego z Mediolanu oraz św. Hieronima ze Strydonu. Lektura ich pism ujawniła, że dziewictwo Maryi było wielokrotnie używane jako argument w kontekście toczących się dyskusji teologicznych, zarówno w odniesieniu do osoby Chrystusa, jak i w kontekście obrony rozwijającej się w ówczesnym Kościele nowej formy życia, jaką było życie konsekrowane.

Prowadzone dotychczas badania w niewielkim stopniu uwzględniały kontekst apologetyczny nauczania maryjnego Ojców Kościoła, jak również kolejnych wieków. Należy podkreślić, że tematyka ta nie była do tej pory przedmiotem gruntownych badań naukowych prowadzonych w ośrodkach Europy, a tym bardziej w Polsce. Rozwijana dotychczas mariologia patrystyczna miała na celu ukazywanie spuścizny literackiej Ojców Kościoła. Stąd niniejsza praca otwiera drogę do podjęcia badań nad znaczeniem argumentacji mariologicznej w apologii chrześcijańskiej.

Charakteryzując źródła niniejszego opracowania, należy podkreślić, że tematyka maryjna w pismach Ojców Kościoła pojawia się, zasadniczo w kontekście tajemnicy Wcielenia lub w tekstach dotyczących uzasadniania rodzącego się życia konsekrowanego. W wyniku przeprowadzonej kwerendy wyodrębniono pięćdziesiąt dwa dzieła Ojców Kościoła, w których pojawia się argumentacja odnosząca się do dziewictwa Maryi. Dokonano tego, opierając się na oryginalnych tekstach zawartych w edycji J. P. Migne'a⁸. Mimo iż nie jest ona uważana

⁸ J. P. Migne, *Patrologia graeca*, t. 1–161, Paris 1857–1866; J. P. Migne, *Patrologia latina*, t. 1–217, Paris 1878–1889.

za doskonale wydanie krytyczne pism pisarzy starożytności, to jednak, wykorzystując osiągnięcia aktualnych badań naukowych, można przy jej pomocy dotrzeć do właściwej myśli Ojców. Nie bez znaczenia jest również fakt łatwego dostępu do tekstów Migne'a w przeciwieństwie do współczesnych wydań krytycznych. Należy zaznaczyć, że niniejsza praca nie ma charakteru filologicznego i nie analizuje specyficznej terminologii Ojców Kościoła, lecz koncentruje się na analizie ich teologicznej refleksji.

Przedstawiając poglądy kolejnych Ojców, posłużono się porządkiem chronologicznym oraz geograficznym (Wschód – Zachód).

Z powodu znacznego rozproszenia wątków koniecznym było posłużenie się współczesnymi antologiami patrystycznych tekstów maryjnych zarówno w językach oryginalnych⁹ jak i w języku włoskim¹⁰ oraz polskim¹¹. Dzięki wyodrębnieniu zagadnień maryjnych z obfitej literatury patrystycznej, można było w dalszej kolejności zaznaczyć teksty ściśle dotyczące dziewictwa Matki Najświętszej, które były przytaczane w kontekście apologetycznym. Dzięki niezwykle cennej pracy bibliograficznej W. Stawiszyńskiego można łatwo znaleźć wszystkie polskie tłumaczenie tekstów patrystycznych¹².

Uwzględniając dogmatyczny charakter rozprawy, do źródeł należy zaliczyć również tekst Pisma świętego Starego i Nowego Testamentu. Szczegółowe analizy teologiczne wymuszają korzystanie nie tylko z *Septuaginty*, ale również z krytycznych tłumaczeń tekstów biblijnych na język polski.

Odrębną część literatury źródłowej stanowią dokumenty Kościoła katolickiego. Źródłowy charakter tych materiałów jest skutkiem ich autorytatywnej właściwości w formułowaniu wniosków teologicznych.

W literaturze przedmiotu trudno odnaleźć jakiegokolwiek opracowania będące komentarzem apologii Ojców w odniesieniu do mariologii. Należy stwierdzić brak materiałów, które mogłyby pełnić rolę wyjaśniającą wobec przedstawionego w rozprawie zagadnienia. Powstałe ogólne opracowania dotyczące mariologii wybranych Ojców są pomocne w wyodrębnieniu aspektu polemicznego. Należy w tym miejscu wymienić między innymi: Ch. W. Neumanna, L. Gambero, B. Kochaniewicz, G. Sölla, L. Mirri. Natomiast kontrowersja dotycząca

⁹ *Corpus Marianum Patristicum*, Campos S. A. (red.), Burgos 1970–1981; *Enchiridion Marianum Biblicum Patristicum*, Casagrande D. (red.), Romae 1974.

¹⁰ *Testi mariani del primo millennio, Padri e altri autori greci*, Gharib G., Toniolo E. M., Gambero L. (red.), Nola di G., t. I, Roma 1988; *Testi mariani del primo millennio, Padri e altri autori latini*, Gharib G., Toniolo E. M., Gambero L. (red.), Nola di G., t. III, Roma 1990.

¹¹ *Kazania i homilie na święta Pańskie i Maryjne*, L. Gładyszewski (red.), Lublin 1976; *Pieszczocho Sz., Patrologia. Ojcowie mówią*, t. II, Gniezno 1992; *Teksty o Matce Bożej: Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy*, tłum. W. Kania, Niepokalanów 1981; *Teksty o Matce Bożej: Ojcowie Kościoła łacińscy*, tłum. W. Eborowicz, W. Kania, Niepokalanów 1981;

¹² W. Stawiszyński, *Bibliografia patrystyczna 1901–2004*, Kraków 2005.

rodzącego się życia konsekrowanego pozwoliła ująć wymiar apologetyczny dziewictwa Maryi w piśmiennictwie D. G. Huntera oraz P. Nehringa.

Ostatnią grupę pozycji bibliograficznych stanowi literatura pomocnicza. Obejmuje ona artykuły i pozycje książkowe wybitnych specjalistów w dziedzinie antyku chrześcijańskiego, patrystyki, historii dogmatu oraz teologii dogmatycznej. Literaturę pomocniczą stanowią także publikacje nienawiązujące bezpośrednio do mariologii lub patrystyki, ale podejmujące problematykę, która ukazuje we właściwej perspektywie badane w rozprawie zagadnienia.

Zarysowany cel oraz przedstawione źródła wyznaczyły metodę pracy naukowej. Analizy zawarte w niniejszej dysertacji zostały przeprowadzone w kluczu metody analityczno-syntetycznej. Opiera się ona na analizie źródeł, jakimi są pisma Ojców IV wieku oraz na syntezie otrzymanych wyników badań. W całości procesu badawczego etap pierwszy jawi się jako podstawowy i jako warunek *sine qua non* dla etapu drugiego, którego celem jest uzyskanie wniosków dzięki dokonanej syntezie.

W stosowanej metodzie zachowano specyficzny charakter badań nad tekstami Ojców Kościoła, na który zwróciła uwagę Kongregacja do spraw Wychowania Katolickiego w *Instrukcji o studium Ojców Kościoła w formacji kapłańskiej*¹³. W analizie tekstów autorów chrześcijańskiego antyku uwzględniono wymiar historyczny. Spełnienie tego wymogu było konieczne w celu lepszego poznania źródeł¹⁴. Dokument podkreśla również wymóg osobistego kontaktu z tekstami Ojców jako niezbywalny element poszukiwań, który pozwalałby odkryć głębię ich myśli¹⁵. Na każdym etapie prowadzonych poszukiwań winno towarzyszyć *lumen fidei*¹⁶.

Niniejsza rozprawa, uwzględniając wymogi metodologiczne Urzędu Nauczycielskiego Kościoła, odznacza się pewnym *novum*. Polega ono na charakterystyce doktryn heterodoksyjnych na podstawie świadectwa pism Ojców. Do czasów współczesnych zasadniczo nie przetrwały pisma heretyckie, stąd najważniejszym źródłem ich poznania są traktaty polemiczne Ojców Kościoła. Dzięki takiemu zabiegowi stało się możliwe ujęcie rozwoju nie tylko nauczania prawowiernego, ale również poznanie błędnych twierdzeń i klimatu prowadzonych dysput teologicznych. Twierdzenia zawarte w badanych źródłach, ubogacone o zdobycze aktualnych badań nad starożytnymi herezjami, pozwoliły odczytać zasadnicze przesłanie nauk, które okazywały się błędne i niebezpieczne dla wiary chrześcijańskiej.

¹³ por. Kongregacja do spraw Wychowania Katolickiego, *Instrukcja o studium Ojców Kościoła w formacji kapłańskiej*, [w:] VoxP 10(1990), ss. 7–39.

¹⁴ por. Tamże 6, s. 10.

¹⁵ por. Tamże 53, s. 34.

¹⁶ por. F. Bergamelli, *Il metodo nello studio dei Padri: problemi, orientamenti e prospettive*, w: *Lo studio dei Padri della Chiesa oggi*, E. Covolo, A. Triacca (red.), Roma 1991, s. 24.

Przeprowadzone poszukiwania stały się z kolei podstawą do osiągnięcia wniosków i określenia charakterystycznych cech apologii chrześcijańskiej posługującej się argumentem *ex virginitate Mariae*.

Praca składa się z trzech części, ściśle ze sobą powiązanych. Każdy z rozdziałów został podzielony na dwa zasadnicze człony. W pierwszym z nich zostaną przedstawione błędne opinie teologiczne, przytaczane i krytykowane w pismach Ojców Kościoła. Natomiast w drugim ukazano argumentację, w której Ojcowie Kościoła posługiwali się dziewictwem Maryi jako przesłanką potwierdzającą bóstwo i człowieczeństwo Chrystusa oraz wyjątkową wartość życia konsekrowanego.

Rozdział pierwszy prezentuje dziewictwo Służebnicy Pańskiej w kontekście obrony bóstwa Jezusa. Pierwsza część tego rozdziału ukazuje poglądy heterodoksyjne (judaistyczne, ariańskie, adopcjonistyczne oraz stanowisko ebionitów). Cechą charakterystyczną tych opinii jest odmawianie osobie Jezusa Chrystusa prerogatywy boskości. Natomiast część druga pierwszego rozdziału ukazuje argumenty teologiczne oparte na prawdzie dziewictwa Maryi przed narodzinami Chrystusa. Zostało ono użyte przez Ojców w celu obrony Jego boskiej natury. Zastosowane dowodzenie pozwoliło wyodrębnić tematykę dotyczącą podwójnych narodzin Syna Bożego, rolę i znaczenie Ducha Świętego. Ponadto dzieła Ojców Kościoła są cennym źródłem poznania argumentacji skryptyurstycznej, a także pozwalają odkryć rolę św. Józefa, małżonka Dziewicy z Nazaretu. Przytoczone argumenty miały na celu ukazać boskie pochodzenie Jezusa Chrystusa, którego potwierdzeniem było dziewicze poczęcie mocą Ducha Świętego.

Drugi rozdział ukazuje argument dziewictwa Matki Jezusa w kontekście obrony realnego człowieczeństwa Syna Bożego. W pierwszej części tego rozdziału, na podstawie twórczości Ojców, można wyodrębnić następujące poglądy: gnostyczne, reprezentowane przez doketystów i walentynian, apolinarystyczne oraz pelagiańskie. Przytaczanie argumentacji maryjnej jest rozwijane w drugiej części drugiego rozdziału i dotyczy zachowania przywileju dziewictwa podczas porodu Syna Bożego. Dziewicze macierzyństwo w ujęciu Ojców było potwierdzeniem realnych narodzin ze wszystkimi konsekwencjami dla natury ludzkiej Chrystusa, co jest potwierdzeniem realizmu człowieczeństwa Jej Syna, które w konsekwencji stało się narzędziem zbawienia ludzkości podczas Paschy.

Trzeci rozdział jest poświęcony dziewictwu Maryi w kontekście obrony życia konsekrowanego, które intensywnie rozwijało się w IV wieku. Przykład trwałego dziewictwa Matki Najświętszej posłużył Ojcom jako argument w obronie wartości dziewictwa praktykowanego przez wielu chrześcijan tamtego czasu. Ojcowie wykorzystywali argumenty skryptyurstyczne, przytaczając je w harmonii z Tradycją Kościoła. Natomiast argumentacja eklezjologiczna miała na celu potwierdzenie przynależności osób konsekrowanych do wspólnoty Kościoła, którego wybraną częścią jest Dziewica Maryja. Ewangeliczny ideał ży-

---

cia ukazywany w Jej osobie miał przyczynić się do adaptacji moralnych zasad postępowania chrześcijan, którzy praktykują rady ewangeliczne. Argumentacja moralna przyczyniała się ponadto do integralnego ukazywania osoby Dziewicy z Nazaretu.

Ze względu na to, że niniejsze opracowanie stara się w całości zachować charakter analityczno-syntetyczny, wszystkie wnioski płynące z analiz zostały zamieszczone w poszczególnych rozdziałach. Natomiast ogólne wyniki badań zostały zebrane i przedstawione w zakończeniu.

Niniejsza publikacja oparta jest na tekście dysertacji doktorskiej napisanej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Centrum Studiów Mariologicznych „Kolbianum” w Niepokalanowie pod kierunkiem o. prof. dra hab. Bogusława Kochaniewicza OP, któremu serdecznie dziękuję za inspirację, osobiste zaangażowanie, poświęcony czas i merytoryczną pomoc podczas powstawania doktoratu. Dziękuję również recenzentom, o. prof. UKSW dr. hab. Grzegorzowi Bartosikowi OFMConv (Wydział Teologiczny Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie), oraz ks. prof. UAM dr. hab. Michałowi Kielingowi (Wydział Teologiczny Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu) za ważne uwagi i spostrzeżenia, które pomogły w lepszym przygotowaniu pracy do publicznego wydania.

Rozdział I

Dziewictwo Maryi

w kontekście obrony bóstwa Jezusa Chrystusa

Argument dziewictwa Maryi był przytaczany w celu obrony bóstwa Jezusa Chrystusa. Stąd pierwszym i koniecznym etapem badań w niniejszym rozdziale będzie wyodrębnienie poglądów heterodoksyjnych rozprzestrzenionych w IV wieku. W drugiej części natomiast zostanie ukazana apologia Ojców Kościoła, której celem była obrona prawdy o boskim pochodzeniu Jezusa Chrystusa.

1.1 Poglądy negujące bóstwo Chrystusa w pismach autorów wczesnochrześcijańskich

Boskie pochodzenie Jezusa Chrystusa od samego początku chrześcijaństwa spotykało się z różnego rodzaju błędnymi interpretacjami heterodoksyjnymi oraz sprzeciwem ze strony środowisk żydowskich. Już autorzy ksiąg biblijnych Nowego Testamentu wskazywali na zagrożenia związane z niewłaściwymi interpretacjami osoby Jezusa z Nazaretu.

Trud obrony wiary był podejmowany przez kolejne pokolenia chrześcijan, których pisma stały się autentycznym świadectwem apologii wczesnochrześcijańskiej, ale paradoksalnie przyczyniły się także do przekazania potomnym poglądów przeciwnych prawdzie o bóstwie Jezusa Chrystusa. Lektura dzieł Ojców Kościoła IV wieku jest okazją do poznania poglądów heretyków i przeciwników wiary dotyczącej dziewictwa Maryi w kontekście zarzutów wobec boskiej natury Chrystusa. Niejednokrotnie tylko w oparciu o tekst autorów prawowiernych można dziś poznać poglądy heretyckie. Jest to wynik skutecznego niszczenia pism na przestrzeni wieków, które zagrażały czystości wiary.

Ojcowie Kościoła w swojej twórczości starali się również nie dodawać popularności tym, którzy błędnie interpretowali doktrynę ewangelii. Stąd rzadko w ich pismach można spotkać imię adwersarza. Taka taktyka przyczyniała się nie tylko do podważania błędnych opinii, ale również do marginalizacji osób, które takie opinie głosiły i rozpowszechniały.

Teksty polemiczne Ojców Kościoła, w których był przytaczany argument dziewictwa Maryi w obronie bóstwa Jezusa Chrystusa, pozwalają wyodrębnić herezje sprzeczne z doktryną Kościoła w IV wieku. Są to poglądy judaistyczne, arianizm, adopcjonizm oraz ebionityzm. Ukazanie tych czterech stanowisk heterodoksyjnych w odniesieniu do boskiej natury Chrystusa, będzie dokonywało

się najpierw w oparciu o teksty autorów prawowiernych, a następnie zostanie rozszerzone o współczesne opracowania dotyczące wspomnianych starożytnych herezji. Taki zabieg jest konieczny w celu obiektywizacji prezentowanych poglądów w IV wieku. Ojcowie Kościoła, podejmując się obrony prawd wiary, byli stroną w sporze i niejednokrotnie przypisywali przeciwnikom poglądy nieprawdziwe, czasami przejawiali opinie przeciwne, aby łatwiej można było je podważyć.

1.1.1 Poglądy judaistyczne

Analiza tekstów Ojców Kościoła, zawierających argument dziewictwa Maryi, pozwala na sprecyzowanie poglądów judaistycznych w odniesieniu do bóstwa Chrystusa, szczególnie w kontekście dokonywanych w starożytności tłumaczeń Biblii hebrajskiej.

Teologia żydowska opierała się na Pismach Biblii hebrajskiej i w oparciu o nie wysuwano argumenty teologiczne, podważające chrześcijańskie interpretacje mesjańskich prorocत्व Starego Testamentu. *Septuaginta*, będąc najbardziej rozpowszechnionym tłumaczeniem Biblii hebrajskiej na język grecki, była powszechnie przyjmowana wśród Żydów żyjących w diasporze. Momentem przełomowym stosunku środowisk judaistycznych do tego tłumaczenia było powstanie i rozwój chrześcijaństwa. Przyjęcie przez starożytnych chrześcijan tekstu *Septuaginty*, stało się przyczyną odrzucenia i krytyki tego tłumaczenia przez środowiska żydowskie.

W oparciu o teksty Ojców można zauważyć, że w centrum kontrowersji było prorocत्व mesjańskie Iz 7, 14. Na podstawie tekstu hebrajskiego podważano słusność tłumaczenia hebrajskiego *'almah* (dziewczyna) jako *ή παρθένος* (dziewica) w tłumaczeniu greckim. Ponadto zwracano uwagę na używanie w tekście pierwotnym czasu przeszłego, co przekreślałoby użycie tego fragmentu *Księgi Izajasza* jako prorocत्व odnoszącego się do przyszłości. Taka argumentacja judaistyczna była odnotowana w tekstach Cyryla Jerozolimskiego, Bazylego i Hieronima¹.

Trudno jest ustalić jednoznacznie autorów poglądów, które określa się jako judaistyczne. Mogli być to sami Żydzi, ale również chrześcijanie, którzy byli sympatykami religii możeszowej. W tekstach apologetycznych Ojcowie Kościoła najprawdopodobniej jednak polemizowali z popularnymi wtedy poglądami

¹ por. Cyryl Jerozolimski, *Catecheses* 12, 21–22; PG 33, koll. 753–754; PSP 9, ss. 164–165; Bazyl, *Homilia in sanctam Christi generationem* 4; PG 31, koll. 1465–1468; L. Gambero, *L'omelia sulla generazione di Cristo di Basilio di Cesarea. Il posto della Vergine Maria*, Dayton 1981–82, ss. 186–188; STCh, ss. 63–64; Hieronim, *Commentaria in Isaiam prophetam* III, 7, 14; PL 24, koll. 109–111; TM III, ss. 281–283.

dami, nie mając na myśli konkretnych osób. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można wysnuć tezę, że Ojcowie Kościoła mogli dyskutować z poglądami rozpowszechnionymi we wcześniejszych wiekach przez wrogo nastawione środowiska żydowskie i im sprzyjające wspólnoty chrześcijan judaizujących.

Tylko w tekstach św. Bazylego komentatorzy są w stanie zidentyfikować autora poglądów judaistycznych podważającego naukę chrześcijańską. Jak zauważa L. Gambero, Bazyli korzystał z refleksji Orygenes, który komentował już dużo wcześniej fragment *Księgi Izajasza* w ramach polemiki z Celsusem². Był to żyjący w II wieku filozof, zwolennik filozofii Platona a jednocześnie krytyk chrześcijaństwa, który wykorzystywał oszczercze zarzuty Żydów przeciwko chrześcijanom.

Wypada wspomnieć o szerszym kontekście apologii Orygenes. Przytaczał on i komentował prorocstwo Izajasza, jako odpowiedź na oszczercze zarzuty Celsusa najprawdopodobniej rozpowszechniane już pod koniec I wieku przez Żydów. Celsus, przytaczając argumenty fikcyjnego Żyda, twierdził, że Jezus narodził się w wyniku cudzołóstwa dziewicy z rzymskim żołnierzem o imieniu Pantera. Niewierność małżonki stała się przyczyną wypędzenia Jej przez męża, który wykonywał zawód cieśli. Wgnana i zhańbiona żona tułała się po świecie, aż do momentu narodzin Jezusa. Dlatego narodził się On w podrzędnej wsi jako syn biednej wyrobniicy. Zmuszony niedostatkiem najął się do pracy w Egipcie, gdzie nauczył się magicznych sztuczek. Po powrocie do ojczyzny popisywał się tymi sztuczkami, a także ogłosił się Bogiem³. Historia została wymyślona tylko po to, aby odrzucić fakt poczęcia Jezusa z Ducha Świętego w łonie Dziewicy⁴.

1.1.2 Arianizm

Błędne poglądy Ariusza, dotyczące pochodzenia Boskich Osób Jezusa Chrystusa i Ducha Świętego, były najbardziej rozpowszechnioną i niebezpieczną herezją w starożytnym chrześcijaństwie. Poglądy te zostały odnotowane przez licznych Ojców Kościoła, także we fragmentach ukazujących dziewictwo Maryi jako argumentu wspierającego naukę o bóstwie Jezusa Chrystusa.

Na podstawie teksów dotyczących dziewictwa Maryi można stwierdzić, że poglądy ariańskie były najczęściej krytykowane przez Ojców Kościoła IV wieku. Te teksty apologetyczne są jednocześnie źródłem poznania nauki ariańskiej. Można ją scharakteryzować jako próbę wytłumaczenia idei pośrednictwa między Stwórcą a stworzeniami w ramach filozofii platońskiej. Nauka ariańska

² por. L. Gambero, *L'omelia sulla generazione di Cristo...* s. 45.

³ por. P. Janiszewski, *Panthera – ojciec Jezusa. Geneza idei, antyczne przekazy, późniejsze polemiki*, Warszawa 2013, s. 121.

⁴ por. Orygenes, *Contra Celsum* 1, 32; PG 11, koll. 719–724; PSP 17, ss. 57–58.

pojmowała Boga jako niepodzielną monadę, co oznacza, że Bóg jest Jednością, w której nie ma miejsca na jakąkolwiek dwoistość. Bóg arian był bytem, w którym nie było miejsca na niedoskonałość⁵.

Negacja bóstwa Jezusa była konsekwencją przyjęcia powyższych założeń. Natura Syna nie może być pochodną natury Ojca, ale jej pochodzenie dokonało się na zasadzie woli Ojca. Atanazy, cytując fragmenty pisma Ariusza zatytułowanego *Thalia*, starał się rzetelnie ukazać poglądy heretyka:

„Nie zawsze istniał Syn. Skoro bowiem wszystko powstało z niebytu i wszystko, co powstało, jest stworzeniem i dziełem, również sam Boży Logos powstał z niebytu i było niegdyś tak, że nie istniał. Nie istniał, więc zanim nie powstał i również On ma początek swojego stworzenia”⁶.

Według koncepcji Ariusza Syn jest stworzeniem, dziełem Ojca, który Go uczynił w czasie. Początek stworzenia Syna, może być nazywany Jego zrodzeniem z niezmiennego Boga, którego odtąd można nazywać Ojcem. Stąd arianie zwyczajowo stosowali slogan w odniesieniu do Syna: *Był czas, kiedy Go nie było*⁷. Jeżeli można mówić o Synu, że został zrodzony, to w konsekwencji trzeba uznać, że należy do świata stworzonego⁸:

„Nie jest Synem właściwym istocie Ojca, ponieważ jest stworzeniem i dziełem. I Chrystus nie jest prawdziwym Bogiem, lecz i On dostąpił ubóstwienia przez uczestnictwo. [...] Nie jest niezmienny jak Ojciec, lecz jest zmiennej natury jak stworzenia i niedane Mu jest zdobycie doskonałego poznania Ojca”⁹.

Syn, będąc stworzeniem, był postrzegany w innym porządku istnienia niż Bóg. Nawet, jeżeli był nazywany Bogiem, to tylko na zasadzie kurtuazyjnych tytułów. Synowi można przypisywać boskość, ale tylko dzięki Jego uczestnictwu w łasce. Właściwością natury Syna była grzeszność. Została Mu jednak udzielona łaska z góry, która uzdolniła do prawego życia. Stąd też poznanie Boga było ograniczone i częściowe, proporcjonalne do Jego możliwości¹⁰.

Paradoksalnie pisma Atanazego są najlepszym źródłem poznania herezji ariańskiej, co świadczy o poważnym traktowaniu argumentów zagrażających czystości wiary przez biskupa Aleksandrii. Prawidłowość tę będzie można zauważyć także w maryjnych tekstach jego apologii.

Oprócz pism Atanazego naukę ariańską można poznać również dzięki tekstom innych Ojców. Bazyli i Grzegorz z Nyssy występowali przeciwko racjionali-

⁵ por. H. Pietras, *Początki teologii Kościoła*, Kraków 2007, s. 195.

⁶ Atanazy, *Orationes adversus Arianos* I, 5; PG 26, koll. 21–22; ŻMT 67, s. 27.

⁷ por. J. N. D. Kelly, *Początki doktryny chrześcijańskiej*, Warszawa 1988, s. 175.

⁸ por. Tamże, s. 174.

⁹ Atanazy, *dz. cyt.* I, 9; PG 26, koll. 29–30; ŻMT 67, s. 31.

¹⁰ por. J. N. D. Kelly, *dz. cyt.*, s. 175.

stycznym poglądom Eunomiusza, który prezentował skrajną wersję arianizmu¹¹. Jego poglądy podważały możliwość zrodzenia w Bogu Syna, gdyż taka możliwość przeczyłaby niepodzielnej naturze boskiej. Stosując dialektykę Arystotelesa, pojmował on Boga jako byt niezrodzony. W konsekwencji zrodzenie Syna jest potwierdzeniem Jego stworzenia i całkowitego niepodobieństwa do Boga¹².

Konsekwencją daleko posuniętego monizmu ariańskiego było ujmowanie Trójcy Świętej jako wspólnoty trzech osób, które nie mają takiej samej natury. Wykorzystując fakt, że Pismo święte nigdzie nie nazywa Ducha Świętego Bogiem, arianie pojmowali trzecią Osobę Trójcy również jako stworzenie. Duchowi Świętemu można przypisywać właściwość boskości, ale nie jest to równoznaczne z uznaniem Go za Boga. Kolejnym argumentem, odmawiającym boskiej natury Duchowi Świętemu, było Jego pochodzenie. Jeżeli Syn i Duch mają pochodzić od Ojca, to należałoby uznać, że są braćmi. Jeżeli pochodził od Syna, byłby synem Chrystusa. Wśród wielu interpretacji ariańskich istniała tendencja do negowania Jego udziału w dziele stwórczym Boga i ograniczania Jego uświęcającego wpływu na ludzi¹³. Teksty Ojców Kościoła, szczególnie odnoszące się do sceny Zwiastowania, są świadectwem wręcz marginalizowania przez heretyków osoby Ducha Świętego w dziejach zbawienia. Rozumienie natury boskiej Ducha Świętego i jego interwencje były poddane daleko idącemu racjonalizmowi i myśleniu naturalistycznemu, które usuwało z dociekań teologicznych przestrzeń dla tajemnicy działania bożego przewyższającego ludzkie rozumienie. Taka tendencja spotykała się ze zdecydowaną reakcją Ojców szczególnie w kontekście dziewiczego macierzyństwa Maryi.

Można uznawać, że brakiem konsekwencji doktrynalnej arian było uznawanie dziewiczego poczęcia Maryi. Ojcowie Kościoła w swoich pismach nie zwrócili uwagi na tak daleko posuniętą niekonsekwencję. To zagadnienie nie było więc przedmiotem refleksji apologetycznej Ojców, ale, dla ukazania szerszego kontekstu ówczesnej doktryny ariańskiej, warto o tym wspomnieć.

Formuła ariańska II synodu w Sirmium (357 r.) ukazuje dziewictwo Maryi w kontekście tajemnicy Wcielenia:

„Nie ma żadnej wątpliwości, że Ojciec jest większy. I nikt nie może wątpić, że Ojciec pod względem czci, godności i boskości i samym nawet imieniem ojcowskim jest większy [...] a tego Syna, Pana i Boga naszego ciało to jest człowieka przyjął z Maryi Dziewicy, jak to już przepowiedział anioł, jak poucza całe Pismo, a zwłaszcza

¹¹ por. L. Gambero, *L'omelia sulla generazione di Cristo...*, s. 81; Grzegorz z Nyssy, *Contra Eunomium* 2; PG 45, koll. 491–492.

¹² por. J. M. Szymusiak, M. Starowieyski, *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 1971, s. 138.

¹³ por. M. Simonetti, *La crisi ariana nel IV secolo*, Roma 1975, ss. 483–484.

Apostoł, nauczyciel narodów, że mianowicie Chrystus przyjął człowieka z Maryi Dziewicy i przez niego [człowieka] cierpiał¹⁴.

Brak konsekwencji u arian wydaje się tylko pozorny. Odmawiając natury boskiej Duchowi Świętemu i radykalnie podporządkowując Jego misję osobie Syna, utrzymywali, że Słowo było sprawcą Wcielenia. Odmawiali Duchowi Świętemu mocy stwórczej, przez co Jego rola została ograniczona tylko do oczyszczenia i uświęcenia Dziewicy. Argument skrypturystyczny z *Ewangelii według św. Łukasza* 1, 35 przywoływali zarówno heretycy jak i pisarze prawowierni, interpretując go jednak całkowicie odmiennie¹⁵.

1.1.3 Adopcjonizm

Krytykę poglądów adopcjonistycznych można zauważyć tylko w *De incarnatione verbi* i *Epistola ad Maximum* św. Atanazego oraz w *Catecheses* św. Cyryla Jerozolimskiego¹⁶. Nauka adopcjonistyczna, która była przedmiotem krytyki w dziełach tychże Ojców, jest trudna do scharakteryzowania z powodu wielu ujęć i odmian, ale można ją uznać jako kolejną próbę podważenia bóstwa Chrystusa podczas Wcielenia. Natura boska miała być przyjęta lub nadana podczas chrztu w Jordanie. Niemożność racjonalnego wytłumaczenia obecności boskiej natury w Chrystusie od momentu poczęcia stało się przyczyną interpretacji sprzecznych z nauką ewangelii, co zostało wykazane przez wspomnianych Ojców.

Nauka adopcjonistyczna, której najważniejszym przedstawicielem był Paweł z Samosaty, była próbą pogodzenia racjonalistycznego myślenia z prawdą objawienia, co w konsekwencji zaowocowało zmysłowym tłumaczeniem osoby Chrystusa. Zwolennicy teorii adopcjonistycznej uznawali Chrystusa za zwykłego człowieka natchnionego przez Mądrość Bożą. Określenia odnoszące się do Syna i Ducha według Pawła z Samosaty były tylko imionami nadanymi przez Kościół i dotyczyły człowieka Jezusa Chrystusa i łaski obecnej w Apostołach¹⁷. W przeciwieństwie do wcześniejszych adopcjonistów Paweł nazywał Jezusa Bogiem z racji przyjętego chrztu, który stał się przyczyną Jego moralnej doskona-

¹⁴ Atanazy, *Epistola de synodis Arimini in Italia et Seleucia in Isauria celebratis* 27, 28; PG 26, koll. 741–744; M. Starowieyski, *Mariologia św. Atanazego Wielkiego*, RTK 23 (1976), s. 113.

¹⁵ por. B. Kochaniewicz, *Patrystyczna interpretacja Łk 1, 35 i jej pneumatologiczno-mariologiczne implikacje*, w: *Duch Święty a Maryja*, red. S. C. Napiórkowski, T. Siudy, K. Kowalik, Częstochowa 1999, s. 36.

¹⁶ por. Atanazy, *De incarnatione Verbi* 33, 3; PG 25, koll. 153–154; PSP 61, s. 52; Tamże 37, 2–4; PG 25, koll. 159–160; CMP II 585; PSP 61, s. 56; *Epistola ad Maximum* 3; PG 26, koll. 1087–1088; TM I, s. 278; Cyryl Jerozolimski, *dz. cyt.* 11, 7; PG 33, koll. 698–699; PSP 9, s. 141; Tamże 12, 4; PG 33, koll. 729–730; PSP 9, s. 153–154.

¹⁷ por. J. N. D. Kelly, *dz. cyt.*, s. 96.

łości i nadzwyczajnej mocy. Dzięki wydarzeniu w Jordanie Jezus był w stanie pozostawać w stałym zjednoczeniu z Bogiem¹⁸.

1.1.4 Ebionityzm

Zwalczanie poglądów ebonitów można zauważyć pośrednio w pismach św. Hilarego z Poitiers. Jest to możliwe, dzięki porównaniu jego argumentacji z dowodzeniem Tertuliana w dziele *De virginibus velandis*, pochodzącym z pierwszej połowy III wieku¹⁹. Uważa się, że ebionici wywodzili się z judaizującego nurtu chrześcijaństwa. Stąd radykalnie odrzucali możliwość posiadania natury boskiej przez Jezusa. W ich przekonaniu był On normalnym człowiekiem, narodzonym w sposób zgodny z ludzką naturą jako dziecko Maryi i Józefa. Kwestionowali także dziewicze narodziny z Maryi. Chrystus był przeznaczony do bycia Mesjaszem i jako taki powróci, by zapanować na ziemi²⁰.

Ślady apologii Hilarego wobec poglądów ebionitów wskazują na wpływ teologii chrześcijańskich wspólnot judaizujących jeszcze w IV wieku nawet na zachodzie Europy.

1.2 Dziewictwo Maryi jako argument w obronie bóstwa Jezusa

Przeciwstawienie się poglądom heterodoksyjnym dotyczącym bóstwa Jezusa Chrystusa było największym wyzwaniem dla teologów pierwszych wieków chrześcijaństwa. Dotyczyło to również refleksji teologicznej Ojców Kościoła IV wieku. Refleksja maryjna była rozwijana w ramach apologii o tyle, o ile było to uzasadnione obroną prawdy o boskim pochodzeniu Jezusa z Nazaretu. Przytaczanie argumentu maryjnego w kontekście dysput trynitarnych i chrystologicznych stało się jednocześnie okazją do odkrywania miejsca oraz znaczenia osoby Matki Jezusa. Wśród wielu przywoływanych argumentów można odnaleźć również i takie, które odwołują się do dziewictwa Maryi.

Analiza pism Ojców Kościoła IV wieku pozwoliła wyodrębnić tematy, w kontekście których przytaczano zagadnienie dziewictwa Matki Najświętszej jako argument w obronie boskiego pochodzenia Jezusa. Są nimi: podwójne zrodzenie Syna Bożego, rola i znaczenie Ducha Świętego, aspekt biblijny dziewictwa a także znaczenie osoby św. Józefa.

¹⁸ por. H. O. J. Brown, *Heresies*, Peabody 1998, s. 98.

¹⁹ por. L. Longobardo, *Maria Vergine e Madre negli scritti di Ilario di Poitiers*, „Theotokos” 12(2004), s. 58.

²⁰ por. J. N. D. Kelly, *dz. cyt.*, s. 111.

1.2.1 Argument trynitarny – podwójne narodziny Chrystusa: w wieczności z Ojca i w czasie z Dziewicy

Przedstawianie teologii Ojców Kościoła IV wieku dotyczącej podwójnego zrodzenia Syna Bożego wiąże się z określonymi trudnościami. Teologia trynitarna dopiero się kształtowała, czego dobitnym wyrazem były orzeczenia soborów w Nicei (325 r.) i w Konstantynopolu (381 r.). Myśl teologiczna tamtego czasu koncentrowała się także na kwestiach dotyczących osoby Chrystusa wobec poglądów nieortodoksyjnych²¹. Do tych wymienionych można dodać wciąż niewystarczający stan badań na temat podwójnego zrodzenia Jezusa Chrystusa w wieczności z Ojca i z Matki w czasie.

1.2.1.1 Dziewictwo Maryi wobec błędów ariańskich

Rozprzestrzeniająca się herezja Ariusza i jego uczniów zmobilizowała Ojców Kościoła do obrony bóstwa Chrystusa a także do określenia relacji pomiędzy osobami boskimi wewnątrz Trójcy Świętej. Tak ukierunkowana refleksja była zgodna z postanowieniami Soboru w Nicei, który nazywał Syna zrodzonym z Ojca (γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς), z Jego istoty (ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς) i współistotnym Ojcu (ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ)²².

Zadania obrony bóstwa Jezusa Chrystusa podjął się z wielką determinacją św. Atanazy, biskup Aleksandrii. Teologiczne rozważania o rodzeniu Słowa w wieczności były dla niego koniecznym przygotowaniem do zrozumienia poglądów na temat samej natury wcielenia²³, a w konsekwencji lepszego zrozumienia ujęcia dziewictwa Maryi jako argumentu w obronie boskiej natury Jezusa.

Rodzenie Logosu z Ojca jest tajemnicą, ponieważ pochodzi On z natury Ojca i z Ojcem ją dzieli. Rodzenie to dokonuje się na zasadzie natury i prawdy, a nie w oparciu o wolę Ojca. Natura Ojca nie jest pochodną woli, stąd to, co z niej pochodzi nie może być przedmiotem woli. W konsekwencji Atanazy wyjaśniał: *Trzeba, żeby własny płód z tej istoty był tak wielki i istniał w taki sposób, jak wielka jest i w jaki sposób istnieje ta błogosławiona hipostaza*²⁴.

Powołując się na *List do Hebrajczyków – On, będąc odblaskiem chwały i pieczęcią Jego istoty* (Hbr 1, 3) – oraz na inne cytaty Pisma świętego porównał rodzenie Logosu do odblasku światła i odbicia stempla²⁵. Należy dodać, że po-

²¹ por. B. Kochaniewicz, *Bóg Ojciec i Maryja w tajemnicy podwójnych narodzin Chrystusa według Piotra Chryzologa*, SM 1(1999) nr 2, s. 185.

²² por. Sobór Nicejski I, *Wyznanie wiary 318 Ojców*, w: Dokumenty Soborów Powszechnych, t. I, opr. A. Baron, H. Pietras SJ, Kraków 2005, ss. 24–25.

²³ por. P. M. Szewczyk, *Człowieczeństwo Logosu według Atanazego Wielkiego*, Kraków 2010, s. 114.

²⁴ por. Atanazy, *dz. cyt.* III, 65; PG 26, koll. 461–462; ŻMT 67, s. 230.

²⁵ por. Tamże II, 32; PG 26, koll. 215–216; ŻMT, s. 119

równanie pochodzenia Syna od Ojca do światła dla Atanazego było najbardziej odpowiednie, ponieważ *Ojciec działa przez Syna tak, jak światło oświetla za pośrednictwem swego blasku*²⁶. Jak odbłask nigdy nie istnieje bez światła, jak odbicie nigdy nie istnieje bez pieczęci, tak Syn Boży nigdy nie istnieje bez Ojca. Dlatego można twierdzić, że rodzenie Syna przez Ojca jest wieczne i jest przejawem dobroci natury Ojca.

Rodzenie, które dokonuje się w wieczności jest uprzednie wobec zrodzenia Chrystusa z Maryi. Dlatego Atanazy wielokrotnie podkreślał dziewictwo Maryi w celu zwrócenia uwagi na bóstwo Jej Syna:

„Tym zaś przedmiotem i niezbywalnym znamieniem Pisma Świętego, jak już wielokrotnie mówiliśmy, jest to, że obecne w nim zapowiedzi dotyczące Zbawcy mają podwójny charakter: z jednej strony mówią, że zawsze był Bogiem i jest Synem, będąc Logosem, odbłaskiem i mądrością Ojca, a z drugiej, że później stał się człowiekiem, przyjmując ze względu na nas ciało z dziewicy, Bogurodzicy Maryi”²⁷.

Autor akcentował uprzednie rodzenie z Ojca w stosunku do rodzenia z Matki. Pierwsze narodziny dokonały się w wieczności, stąd w odniesieniu do Syna Bożego można twierdzić, że zawsze był Bogiem i jest Synem. Drugie narodziny były późniejsze i dokonały się ze względu na zbawienie ludzi. Narodziny z dziewiczej Matki miały na celu ujawnić tajemnicę ukrytą w Bogu. Jej dziewictwo było epifanią narodzin, które dokonały się w wieczności w Bogu. Dziewicze poczęcie i porodzenie Chrystusa ukazało boską naturę Syna, którą posiada na mocy zrodzenia z Ojca.

Obronę boskości Chrystusa można nazwać motywem przewodnim twórczości apologetycznej Atanazego. W tym kontekście dziewictwo Maryi było wielokrotnie przywoływanym argumentem mającym na celu odparcie nieortodoksyjnych poglądów. Już na samym początku życia ziemskiego Syn Boży uformował sobie ciało z Dziewicy, aby dostarczyć wszystkim znaczącego dowodu swojej boskości. Na podstawie takiego świadectwa można było stwierdzić, że Ten, który się w ciele ukazał, jest także *Twórcą i Panem innych ciał*²⁸. Aleksandryjski biskup kontemplował dziewicze poczęcie Jezusa jako świadectwo i sprawdzian Jego boskości. Rzeczywiste poczęcie bez udziału nasienia męskiego było czymś przerastającym naturę, czymś, co tylko Autor natury mógł uczynić²⁹.

Przyjęcie ciała ludzkiego z Dziewicy nic nie dodawało osobom Trójcy Świętej, która jest doskonała sama w sobie. W konsekwencji Atanazy z mocą pod-

²⁶ por. H. Pietras, *dz. cyt.*, s. 217.

²⁷ Atanazy, *dz. cyt.* III, 29; PG 26, koll. 385–386; ŻMT, s. 197.

²⁸ por. Atanazy, *De incarnatione Verbi* 18, 5; PG 25, kol. 127; CMP II 581; PSP 61, s. 39.

²⁹ por. E. Cattaneo, *Maria, Vergine – Madre di Dio – Logos incarnato, nostra sorella e modello delle vergini secondo Atanasio d’Alessandria*, „Theotokos” 10(2002), s. 179.

kreślał boską naturę Jezusa Chrystusa i radykalnie podporządkował przybraną ludzką naturę boskiemu pochodzeniu:

„Wcale nie tak Boże Słowo było w człowieku; nie było związane ciałem, lecz raczej samo nim władało tak, że i w nim było – i we wszystkim się znajdowało, było poza bytami, spoczywało w jedynym Ojcu. Niezwykłość leżała w tym, że funkcjonowało jak człowiek, a jako Słowo wszystko rodziło do życia i jako Syn było razem z Ojcem. Dlatego, gdy Dziewica porodziła, nie cierpiało ani też nie kalało się bytowaniem w ciele, lecz raczej uświęcało ciało. Będąc bowiem we wszystkim, nie stanowi części wszystkiego, lecz raczej wszystko przez nierodzone jest do życia i karmione. Jeśli zaś słońce, przez nie stworzone, a przez nas widziane, krąży po niebie, nie jest zanieczyszczone przez ciała ziemskie, których dotyka ani nie jest czynione niewidocznym przez ciemności, lecz raczej samo je oświeca i oczyszcza; tym bardziej prześwięte Boże Słowo, twórca i pan słońca, dając się poznać w ciele, nie zostało zanieczyszczone, lecz raczej, będąc niezniszczalnym, ożywiało i oczyszczało śmiertelne ciało, *on grzechu, bowiem – powiada – nie popełnił, ani nie został znaleziony w jego ustach podstęp* (Iz 53, 9; 1P 2, 22)³⁰.

W cytowanym fragmencie łatwo można zauważyć miejsce i znaczenie dziewictwa Maryi. Było ono przytaczane jako argument potwierdzający bóstwo i transcendencję Chrystusa oraz ukazywało motyw Wcielenia, które dokonało się ze względu na zbawienie ludzkości. Poczęcie i poród Słowa przez dziewiczą Matkę było sposobem zachowania przez odwiecznie istniejące Słowo ontycznej różnicy wobec stworzeń. Wcielenie nie umniejszało w niczym boskiej natury Chrystusa, ale pozwoliło w ludzkim ciele dokonać dzieła zbawienia. Według św. Atanazego przyjęta natura ludzka stała się narzędziem, poprzez które odwieczny Syn Boży mógł obdarzyć grzeszną ludzkość życiem Boga Ojca.

Powoływanie się przez wspomnianego apologetę na dziewictwo Matki Jezusa w kontekście obrony bóstwa Chrystusa miało na celu ukazanie Jego boskiego pochodzenia od Ojca. Fakt dziewiczych narodzin Chrystusa jednoznacznie wskazał na Jego boskie pochodzenie, które dokonało się w wieczności z Ojca. Stąd Jezus z Nazaretu był najpierw Synem Bożym, współistotnym Ojcu. W człowieczeństwie przyjętym od Maryi objawił naturę samego Ojca, który jest źródłem życia. Dziewictwo Maryi miało ukazać tajemnicę, która jest niepojmowalna i przekracza możliwości wyrażenia tej prawdy przez człowieka. W ten sposób stało się epifanią narodzin Syna Bożego w wieczności i ukazało Jego boską naturę. Aleksandryjski apologeta podkreślał również wymiar zbawczy podwójnych narodzin Syna Bożego. To dzięki zrodzeniu z Dziewicy i przyjęciu ludzkiej natury Syn Boży może obdarować ludzi życiem Bożym i wyzwolić ich z grzechu i śmierci.

Ukazywanie prawdy o podwójnych narodzinach Syna Bożego było również przedmiotem nauczania św. Cyryla Jerozolimskiego. O ile biskup Aleksandrii, by

³⁰ Atanazy, *De incarnatione Verbi*, 17, 4–7; PG 25, koll. 125–126; PSP 61, s. 38.

odpierać fałszywe poglądy, redagował dzieła dogmatyczne, to nauczanie biskupa Jerozolimy miało charakter duszpasterski i było skierowane do katechumenów. Wobec pojawiającego się niebezpieczeństwa Cyryl stosował metodę nauczania dostosowaną do poziomu intelektualnego i możliwości odbiorców. Swoją metodę jednak ograniczał do interpretowania Pisma świętego bez wdawania się w teoretyczne spekulacje³¹. Biskup jerozolimski uważał, że Biblia powinna być czytana i interpretowana zgodnie z żywą tradycją Kościoła³². Duszpasterska aplikacja tematu podwójnych narodzin Syna Bożego nie przeszkadzała mu jednak we właściwym ukazywaniu prawd wiary dotyczących Chrystusa, w tym również Jego podwójnych narodzin:

„Gdy słyszysz słowa ewangelii: *Rodowód Jezusa Chrystusa, Syna Dawidowego, Syna Abrahamowego* [Iz 53, 8], rozumiej je o Jego naturze ludzkiej. Bo był On synem Dawida w pełni czasów, Synem Bożym jednak jest przed wszystkimi wiekami, nie mając początku. Synostwa z Dawida nie miał, lecz je otrzymał. Synostwo Boże ma i ma je wiecznie jako narodzony z Ojca. Chrystus ma dwóch Ojców: według ciała ma ojca Dawida, jako Bóg ma Boga Ojca. Pochodząc od Dawida, podlega czasowi, jest dotykalny i ma przodków. Będąc Bogiem, nie podlega czasowi i przestrzeni i nie ma przodków; bo *któż wyliczy Jego rodzaj* (Iz 53, 8)? *Bóg jest duchem* [J 4, 24] i nie ma ciała, narodził się w duchowy sposób w niezgłębnym i niepojętym narodzeniu”³³.

Cyryl rozróżniał podwójne narodziny Chrystusa: pierwsze z Boga (κατὰ τὴν θεότητα) i drugie ludzkie (κατὰ τὸν Δαυίδ), które dokonało się przez Maryję. Takie rozróżnienie było uprawomocnione boskim rodzeniem w wieczności i ludzkim w czasie. Narodziny w wieczności były przyczyną natury boskiej – niezmiennej i trwałej, którą Chrystus posiadał od zawsze, bez przerwy w czasie³⁴. Zaś narodziny Jego natury ludzkiej dokonały się w historii. Pochodziła ona od Dziewicy i podlegała cierpieniu.

Biskup ponadto wprowadził nową i oryginalną ideę podwójnego ojcostwa, które było pochodną podwójnych narodzin. Zauważał, że Chrystus ma dwóch ojców: według bóstwa i według ciała. Pierwsze ojcostwo było przypisane Bogu Ojcu i jest wieczne. Drugie natomiast pochodziło z nadania od Dawida i zostało przekazane przez Dziewicę Maryję. W odniesieniu do pochodzenia Bożego nie można mówić o przodkach Chrystusa, zaś w odniesieniu do pochodzenia od Dawida Chrystus *podlega czasowi, jest dotykalny i ma przodków*. Tak precyzyjne

³¹ por. Cyryl Jerozolimski, *dz. cyt.* 16, 2; PG 33, koll. 919–920; Tamże 16, 24; PG 33, koll. 951–954; por. także D. Fernandez, *Maria en las catequesis de san Cirillo de Jerusalém*, „Ephemerides Mariologicae” 25(1975), s. 146.

³² por. Cyryl Jerozolimski, *dz. cyt.* 5, 12; PG 33, koll. 519–522.

³³ Tamże 11, 5; PG 33, koll. 695–698; PSP 9, s. 140.

³⁴ por. M. Simonetti, *dz. cyt.*, Roma 1975, s. 208.

rozróżnienie dwóch narodzin pozwalało biskupowi Jerozolimy podważyć twierdzenia arian, którzy przypisywali pochodzenie Synowi Bożemu poprzez stworzenie³⁵.

Dziewictwo Maryi, jako argument w obronie wiecznego pochodzenia Syna Bożego, można również zauważyć w apologii św. Jana Chryzostoma. Ten najwybitniejszy przedstawiciel szkoły antiocheńskiej opisywał prawdę o podwójnym zrodzeniu Syna Bożego, wychodząc od interpretacji Pisma świętego. Uważał, podobnie jak św. Cyryl, że tajemnica dziewiczego macierzyństwa Maryi jest tajemnicą ukrytą, cudem, który może być przyjęty tylko poprzez wiarę, bez szczególnego wyjaśniania racjonalnego³⁶. Przypisując św. Pawłowi autorstwo *Listu do Hebrajczyków*, wyjaśniał to w następujący sposób: *Bez ojca, bez matki, bez rodowodu, nie ma ani początku dni, ani też końca życia, upodobniony zaś do Syna Bożego pozostaje kapłanem na zawsze* (Hbr 7, 3).

Chryzostom podkreślał synostwo Chrystusa: Syn musi mieć ojca, inaczej nie byłby synem. Chrystus był bez ojca według narodzin ziemskich; był bez matki według narodzin niebieskich. Nie miał ojca na ziemi ani matki w niebie, jakby bez rodowodu³⁷. Niektórzy heretycy nie akceptowali odnoszenia genealogii Chrystusa do narodzin Jego natury boskiej. Inni, według Chryzostoma bardziej umiarkowani, przyjmowali taką interpretację, ale z kolei nie odnosili jej do narodzin ziemskich. Biskup Konstantynopola wyjaśniał, że przytoczony wers z *Listu do Hebrajczyków* odnosi się do podwójnych narodzin – niebieskich i ziemskich. Skądinąd, jeżeli te ziemskie napełniały podziwem, to te boskie ofiarują tajemnicę głębszą³⁸. Podejmując próbę zgłębienia podwójnych narodzin, powoływał się na wers z *Księgi Izajasza: Rodzaj Jego, kto wypowie?*³⁹ (Iz 53, 8), który odnosi do boskich narodzin Jezusa. Chryzostom ujawniał intencję autora natchnionego *Listu do Hebrajczyków: Bez ojca, bez matki, bez rodowodu* (Hbr 7, 3). Pragnął w ten sposób wzbudzić wiarę w boskie narodziny, w których Chrystus był bez matki, lecz także w narodziny ziemskie, według których był bez ojca. Taki był sens użycia wyrażenia *bez rodowodu* w odniesieniu do Chrystusa i dodaje, że Jego narodziny ziemskie są niepojmowalne, jeżeli nie skierujemy wzroku na narodziny niebieskie⁴⁰.

³⁵ por. A. Bonato, *La figura di Maria nelle Catechesi di Cirillo di Gerusalemme*, „Theotokos” 10(2002), ss. 207–208.

³⁶ por. *Testi mariani del primo millennio*, t. I, red. G. Gharib, Roma 1988, s. 406.

³⁷ por. Jan Chryzostom, *Homilia de prophetarium obsuritate* 2; PG 56, kol. 166; TM I, s. 412.

³⁸ por. Tamże.

³⁹ Przytoczone tłumaczenie współcześnie jest uważane za niewłaściwe. Interpretacja Chryzostoma opiera się na tekście LXX, który w tym wersie odbiega od tekstu hebrajskiego, ponieważ został najprawdopodobniej skażony. Tłumaczenie według *Biblii Tysiąclecia: A kto się przejmuje Jego losem?*

⁴⁰ por. Jan Chryzostom, *dz. cyt.* 2; PG 56, kol. 166; TM I, s. 413.

W dalszej części swojej homilii biskup Konstantynopola zajął się wyjaśnianiem sposobu narodzin z Ojca i z dziewiczej Matki:

„Wiem dobrze, że Chrystus został zrodzony przez Ojca, lecz nie wiem *jak*. Wiem dobrze, że On został zrodzony z dziewicy, lecz nawet w tym przypadku nie potrafię zrozumieć sposobu. My głosimy fakt podwójnych narodzin, lecz o tym jak to się dokonało w obydwu milczymy, nie jesteśmy w stanie wyrazić tego. Teraz, kiedy się rozważa o Dziewicy, nie wiedząc jednak, w jaki sposób został zrodzony z Dziewicy, mimo wszystko twierdząc, że został zrodzony. Nie odrzucam, więc faktu, lecz nie znam sposobu. Czyń, więc i ty tak, kiedy się rozważa o Ojcu: także, jeżeli ty odrzucasz to jak Syn został zrodzony, tym niemniej rozpoznaj fakt, że *został zrodzony*”⁴¹.

Podjęcie tematu podwójnych narodzin Chrystusa przez św. Jana Chryzostoma, zostało sprowokowane zarzutami heretyków. Uznawał on niemożność ludzką w poznawaniu sposobu narodzin niebieskich i ziemskich. Biskup zachęcał, by uznać fakt podwójnych narodzin, a o sposobie tych narodzin zalecał milczenie, ponieważ słowa ludzkie nie są w stanie wyrazić tajemnicy. Złotousty wykazał niewystarczalność tylko ludzkiego poznawania prawd wiary i odpowiedział dość przewrotnie: *Zstąp z nieba, ukaż mi jak On jest zrodzony z Dziewicy, a potem zadaj mi to pytanie*⁴².

Podkreślał, że autentyczne poznanie jest możliwe tylko przez wiarę, która pozwala wnikać w tajemnice. Przytoczył te same racje, jakich Chrystus użył w rozmowie z Nikodemem: *Jeżeli wam mówię o tym, co jest ziemskie, a nie wierzycie, to jakżeż uwierzycie temu, co wam powiem o sprawach niebieskich?* (J 3, 12) Na koniec swojej argumentacji zarzucił oponentom:

„Ja cię zapytałem o narodziny dziewicze Chrystusa. Ty nie wiesz, nie możesz otworzyć ust i rozplómienny czynisz z nieba przedmiot twojej zuchwałej ciekawości?”⁴³

Dla Chryzostoma tajemniczym było uniżenie Boga do tego co ludzkie. Realizowało się to szczególnie w dziewictwie, poprzez które Słowo zostało zrodzone z Maryi. Dziewictwo Maryi było tą tajemnicą, która potwierdzała wzniosłość narodzin Chrystusa wobec narodzin wszystkich innych ludzi. On jest Bogiem ponad to, że jest człowiekiem. Nie można poznać sposobu zachowania dziewictwa i nie można poznać jak Maryja pozostała dziewicą, lecz można poznać dane z objawienia, czyli tajemnicę interwencji Bożej. Dokonuje się to analogicznie wobec innych tajemnic objawionych takich jak chociażby odwieczne rodzenie⁴⁴.

⁴¹ Tamże 2; PG 56, koll. 166–167; TM I, s. 413.

⁴² por. Tamże.

⁴³ Jan Chryzostom, *Homilia de prophetarium obscuritate* 2; PG 56, koll. 166–167; TM I, s. 414.

⁴⁴ por. G. Ellero, *Maternità e virtù di Maria* in S. Giovanni Crisostomo, Roma 1964, s. 10.

Zagadnienie dziewictwa Maryi w perspektywie podwójnych Chrystusa narodzin jest obecne również w refleksji ojców kapadockich. Bazyli z Cezarei, świadomy słabości ludzkiego języka, świadomy niewystarczalności stosowanych analogii, był sceptyczny, co do możliwości poznania tajemnicy narodzin Syna w wieczności. Dlatego zaproponował metodę teologii apofatycznej i zachęcał, aby tajemnice głosić, ale ich nie wyjaśniać. To miało się przyczynić do oczyszczenia ludzkiej wiedzy z tego co błędne i nieadekwatne w poznawaniu i wyrażaniu Boskich tajemnic⁴⁵.

Interesujący nas temat jest bardziej dostrzegalny w *Kazaniu na Boże Narodzenie* Bazylego. Tajemnica Wcielenia jest tutaj główną kwestią poprzedzoną tematem odwiecznego rodzenia Logosu. Autor nie rozwijał tego zagadnienia, wiedząc, że takie rozważania nie przyciągnęłyby ciekawości adwersarza, który miał prezentować poglądy Eunomiusza⁴⁶. Po zasygnalizowaniu doktryny o boskiej naturze Ojca i Syna, przeszedł do tajemnicy Wcielenia, w której Bóg staje się obecny na ziemi:

„Nadeszła mianowicie chwila wcielenia Pana, postanowiona i wyznaczona przed założeniem świata, chwila, w której Duch Święty i moc Najwyższego miały utworzyć bogonośne ciało. Ponieważ w tym czasie nikt z ludzi – prócz Maryi – nie był tak czysty, by mógł przyjąć moc Ducha, Ona właśnie, chociaż była już zamężna, ale mimo zaślubin nie utraciła dziewictwa, została wybrana na Matkę Syna Bożego”⁴⁷.

Tajemnica Wcielenia w żaden sposób nie była przyczyną zmiany tego, co boskie. W przeciwnym razie udział i wkład Dziewicy Maryi w tę tajemnicę byłby zbyt cenny⁴⁸. Stąd można wysnuć wniosek, że dla biskupa z Cezarei dziewictwo Maryi miało szczególny charakter chrystologiczny, ponieważ było potwierdzeniem i ukazaniem boskiej natury Chrystusa. Maryja, jako jedyna, nie utraciła przywileju dziewictwa, mimo iż była już zamężna. Ten niespotykany dotąd przywilej kobiety mającej męża wpłynął na przeznaczenie Jej do zrodzenia Syna Bożego.

Temat dziewictwa Maryi w twórczości piśmienniczej ojców kapadockich nie był zagadnieniem znaczącym, ale był przywoływany w kontekście prawd wiary dotyczących osoby Chrystusa. Ta reguła była także zauważalna w pismach św. Grzegorza z Nazjanzu, który również bronił wiary przeciwko błędom arian, negującym boskość Chrystusa.

⁴⁵ por. L. Gambero, *La Madre di Dio nella cristologia di Basilio di Cesarea*, „Theotokos” 11(2003), s. 46.

⁴⁶ por. L. Gambero, *L'omelia sulla generazione di Cristo...*, s. 80.

⁴⁷ Bazyli, *Homilia in sanctam Christi generationem* 3; PG 31, koll. 1463–1464; STCh, ss. 62–63.

⁴⁸ por. Tamże 2; PG 31, koll. 1460–1461.

Table of Contents

List of Abbreviations	7
Introduction	9
Chapter I	
The virginity of Mary in the context of defending the divinity of Jesus Christ	17
1.1 Opinions that deny the divinity of Christ in the writings of early Christian authors	17
1.1.1 Judaic views	18
1.1.2 Arianism	19
1.1.3 Adoptionism	22
1.1.4 Ebionitism	23
1.2 The virginity of Mary as an argument in the defence of the divinity of Jesus	23
1.2.1 The Trinitarian argument – the double birth of Christ: in eternity with the Father and in time with the Virgin Mary	24
1.2.2 The pneumatic argument	40
1.2.3 The scripture argument	49
1.2.4 The Joseph argument	65
Chapter II	
The virgin motherhood of Mary placed in the context of the defence of Christ's human nature	71
2.1 Opinions which deny the true humanity of Christ in early Christian writings	71
2.1.1 Gnosticism	72
2.1.2 Apollinarism	74
2.1.3 Pelagianism	76
2.2 The virgin motherhood of Mary as an argument in the apology of the humanity of Jesus Christ	76
2.2.1 The Christian argument	77
2.2.2 The Soterial argument	97
2.2.3 The Paschal argument	110

Chapter III

The virginity of Mary within the context of defending the consecrated life in the Church	121
3.1 Opinions negating the truth about the consecrated life in the Church	121
3.1.1 Helvidius and his views	122
3.1.2 Jovinian and his views	125
3.1.3 Bonosus and his views	127
3.2 The virginity of Mary as an argument in the apology of the consecrated life	129
3.2.1 The argument of scripture	129
3.2.2 The ecclesiastical argument	147
3.2.3 The moral argument	154
The End	163
Bibliography	167

Summary

PRAESIDIUM FIDEI

The Virginitiy of Mary in the apologetic debate of the fourth century Fathers of the Church.

The research carried out for this work refers to the virginity of Mary as an argument in the apologetic discourse of the Fathers of the Church of the fourth century. The aim of this work is to show Mary's virginity as a theological argument as was used in this apologetic discussion. Owing to the wide nature of the subject, the work has been narrowed down to the views of these Christian authors of that century, who through saintly lives, orthodox teaching and through the recognition given to them by the Church community for the doctrine they preached, deserve the title Father. The nine whose teaching has been drawn upon are: Saint Athanasius of Alexandria, St. Cyril of Jerusalem, St. John Chryzostom, St. Basil the Great, St. Gregory of Nyssa, St. Gregory of Nazianzus, St. Hilary of Poitiers, St. Ambrose of Milan as well as St. Jerome of Stridon.

The analysis contained in the work was carried out using the analytical and synthetic method. It is based on the analysis of the sources which are the writings of the fourth century Fathers and on the synthesis of the obtained results. In the entire research process, the first stage appears as a basis and as a sine qua non condition for the second stage, the aim of which is to obtain conclusions due to the synthesis made.

The work consists of three parts which are closely related to each other. Each of the chapters has been divided into two main parts. In the first part, erroneous theological opinions are presented, quoted and criticized in the writings of the Fathers of the Church. The second part, in contrast, gives arguments in which the Fathers of the Church use the virinity of Mary not only as a pre-requisite of Christ's divinity and humanity but also to confirm the unique value of the consecrated life.

The first chapter presents the virginity of the Handmaid of the Lord in the context of defending the divinity of Jesus. The first part of this chapter shows heterodox religious points of view (Jewish, Arian, Adoptionist as well as the position of the Ebionites). The characteristic features of these opinions are to deny the person of Jesus Christ the rightful status of His divinity. The second part of

the first chapter, however, shows the theological arguments based on the truth of Mary's virginity before the birth of Christ. This was an indispensable condition for the virginal conception of the Son of God by the power of the Holy Spirit in the womb of the Mother of God. The defence of these articles of faith find their foundation in the birth of the Word before all eternity. Thus, the virginity of the Mother of Jesus displays the fact of His divine origin. The human nature, accepted from the Mother, manifests the nature of the Father Himself.

The defence of the divine origin of Jesus was also supported by emphasizing the role of the Holy Spirit in the mystery of the virginity of Our Lady and the incarnation of the Divine Word. It is because of the virginal conception of the Son of God that Mary was given the gift of the Holy Spirit. The Third Person of the Holy Trinity was invoked not only as the efficient cause, but also as the guarantee of the origin of Jesus from the Virgin Mary.

A further way of defending the divinity of Jesus of Nazareth, based on Mary's virginity, were the arguments from scripture. This centred upon the prophecy of Isaiah 7, 14. In the presented biblical perspective, Mary's virginity was a new and unique sign which gave proper meaning to the events that had been announced. Explaining the term used in the Septuagint (Greek writing) (virgin) agrees with the Hebrew word 'almah (a young girl/maid) it was to confirm the truth about Mary, who at the moment of Christ's conception was a young woman able to enter into matrimony which assumed her virginity. On the basis of the Gospel texts, the Fathers also saw the importance of Saint Joseph. He was the special witness of both Mary's virginity and the divine origin of Christ. For it was to him that the meaning of the name Emmanuel was revealed as fulfilling the prophetic announcements.

The second chapter shows the argument for the virginity of the Mother of Jesus in the context of defending the real humanity of the Son of God. In the first part of this chapter, based on the Fathers' works, the following views can be distinguished: the Gnostic, represented before the Docetists, the Valentinian, the Apollinarist and the Pelagian. The citation of Marian arguments is developed in the second part of the second chapter and is concerned with the preservation of the privilege of virginity during the childbirth of the Son of God. Mary's virginal motherhood confirmed Christ's possession of a real and true body which was proper to a human being. The Fathers of the Church saw that there was a close relationship between the body of Jesus and the body of His Mother. He possessed a body the same as any other person, although his birth took place without the participation of a man. In addition to this, the Fathers disagreed with views attributing a pre-existence to the body of Christ before the incarnation. They stressed the point that the appearance of Christ in a bodily form was not apparent and not related to another form of reality as, for example, one might find in a picture. The Mother's body was not a channel through which divinity

went, but the Son took on his Mother's real nature, a nature which is proper for people. The Fathers did not present virginity directly during childbirth, but they wrote about it as an inalienable property of Mary's motherhood.

Childbirth is a real event in the history of mankind, and the defence of the realism of Christ's humanity based on Mary's virginal motherhood was at the same time the defence of the realism of salvation. Mary's virginity allowed the transition from that which is only earthly and to transfer human nature to the level of God's life. It had a salvific meaning and enabled victory over the devil.

The Virgin Mary's motherhood considered in its Paschal aspect, was another way of defending the real humanity of Christ against the claims of heretics. Reading the analogy between Mary's virginity and the Passover of Christ has become an opportunity to confirm the realism of Christ's humanity in the perspective of His death of the Cross.

The third chapter is devoted to Mary's virginity in the context of the defence of the consecrated life which developed intensively in the fourth century. The Fathers used arguments formed from Holy Scripture to confront the erroneous views of Helvidius, Jovinian and Bonosus. The Fathers aimed to show the truth about the permanent virginity of Mary and, at the same time, contributed to the defence of the exceptional value of the practice of consecrated virginity.

Moreover, the ecclesiological perspective applied to the Fathers has contributed to showing the virtue of virginity, which is an expression of belonging to Christ in the Church. Hence, Mary and the Church are entitled to the privilege of the virgin motherhood. Both mothers gave birth to the Saviour. In the case of the Virgin of Nazareth, this was accomplished by giving human nature to the Son of God, whereas in the Church, the birth is carried out before the proclamation of the word and baptism. In recognition of this, both the Virgin of Nazareth and the Church can be called by the titles of bride, virgin, mother and fertile land. In this perspective, the Fathers portrayed the Virgin Mary as a prototype and model of a life dedicated to God. Thanks to the application of such a far-reaching analogy between Mary and the Church, the Fathers became the precursors of ecclesiological Mariology.

The arguments of the Fathers have always been quoted in situations of danger to the purity of the faith professed by the Church. Apart from these arguments, it is possible to observe a reference to common sense and reasoning which showed the absurdities of the proclaimed heresies (*reductio ad absurdum*). The Fathers sometimes tried to undermine the significance of heterodox views in the theological dispute, while at other times to accentuate them and even to make use of the arguments *ad personam*. This was done with the intention of preserving the purity of the faith.

This dissertation, while taking into account the methodological requirements of the Church's Magisterium, is marked by a certain *novum*. The foundation

for this work draws on the characteristics of heterodox doctrines based on the testimony of the Fathers' writings. The heretical writings have not survived to modern times, hence the most important sources of cognition are the polemical treaties of the Church Fathers. For this reason, it became possible to understand the development not only of orthodoxy, but also to learn the erroneous assertions and the climate of the theological disputes. The search, on the other hand, became the basis for reaching conclusions and defining the characteristic features of Christian apologia using the argument *ex virginitate Mariae*.

The analysis made can contribute to the enrichment of contemporary mariological reflection and will permit an even better knowledge of the Blessed Mother in the context of the most important truths of the faith.

Indeks osobowy

A

- Alonso C.A. 37, 48, 94, 108, 146, 171
Altaner B. 72, 174
Ambrozja 156
Ambroży z Mediolanu, św. 10–11, 34–37,
44–48, 49, 75, 91–95, 107–108,
112–113, 125–128, 142–146, 148–
151, 153–154, 156–161, 168–169,
171, 173–175
Apolinary z Laodycei 74–75, 78, 87, 90, 92
Ariusz 19, 20, 24
Arystoteles 21
Atanazy Aleksandryjski, św. 11, 20, 22,
24–26, 35, 37–38, 49–50, 73, 75,
77–82, 91–92, 97–98, 129–131,
147–148, 167, 169, 173, 175
Augustyn, św. 116–117, 125, 159
Auksencjusz 35, 122
Aumann J. 121, 174

B

- Baron A. 10, 24, 169–170
Bazyli Wielki, św. 10–11, 18–20, 30, 43,
59–61, 66–69, 74, 83–88, 99–100,
133–135, 154–156, 167, 169, 172,
175
Bergamelli F. 13, 174
Bonato A. 28, 40, 52, 54, 171
Bonojusz 122, 127–128, 143–144, 148,
150–151, 156–157, 160, 165, 177
Brown H.O.J. 23, 72–73, 171
Brzegowy T. 64, 170, 174
Buszewicz E. 169

C

- Campos S.A. 7, 12, 168
Casagrande D. 168

- Cattaneo E. 50, 79–81, 130, 147–148, 171
Celsus 19, 61, 136, 171
Cignelli L. 55, 98, 104, 148, 156, 171
Corsato C. 92–93, 143, 150–151, 171
Covolo E. 13, 174
Cyryl Jerozolimski, św. 11, 18, 22, 26–28,
38–42, 51–56, 73, 82–83, 85, 167,
169, 175
Częsz B. 80, 171
Czyżewski B. 44, 171

D

- Dydym z Aleksandrii 10, 171

E

- Eborowicz W. 7, 12, 170
Efreem Syryjczyk, św. 80
Ellero G. 29, 66, 99, 132, 171
Epiktet 77–78, 81
Eunomiusz 21, 30, 32–33, 68, 156

F

- Fedyniak S.S. 171
Feiner J. 76
Felici S. 56, 133, 155, 173–174
Fernandez D. 27, 133, 171, 174
Figiel J. 36, 174
Florkowski E. 159, 171

G

- Gambero L. 7, 12, 18–19, 21, 30–31, 35,
41, 54, 60, 66–67, 84, 86, 89, 92,
98, 100, 104, 108, 127–128, 132,
135–137, 154–156, 170, 172
Gharib G. 7, 12, 28, 170
Gładyszewski L. 7, 12, 68, 86, 100, 113,
135, 169, 170, 172

- González C.I. 43, 103, 135, 172
 Gordillo M. 31, 172
 Grillmeier A. 73, 75, 174
 Grossi V. 76, 174
 Grzegorz z Nazjanzu, św. 11, 30–31, 74, 87–89, 100–103, 110–111, 118, 156, 167, 169, 175
 Grzegorz z Nyssy, św. 11, 20–21, 31–33, 35, 61–62, 75, 90, 103, 135–136, 167, 175
- H**
- Helwidiusz 109, 122–127, 137, 141–142, 146, 148, 160, 165, 172, 177
 Hieronim ze Strydonu, św. 11, 18, 62–65, 76, 95–96, 108–110, 113–118, 122–123, 125–126, 137–142, 144, 146–147, 152–154, 159–160, 168–169, 172, 175
 Hilary z Poitiers, św. 11, 23, 43–44, 68–69, 91, 104–106, 111–112, 118, 136–137, 168–169, 172, 175
 Honoriusz 125
 Hunter D.G. 13, 122, 124–126, 172
- I**
- Ignacy z Antiochii, św. 67, 109, 171
 Innocenty I 127
 Ireneusz z Lyonu, św. 98, 101, 109
- J**
- Jan Chryzostom, św. 11, 28–29, 41–42, 55–59, 65–66, 69, 98–99, 131–133, 167, 169, 175
 Janiszewski P. 19, 174
 Jan Paweł II, św. 10, 171
 Jaśkiewicz G. 73, 172
 Joannes F.V. 76
 Jowinian 64, 122, 125–127, 148–149, 159–160, 165, 172, 177
- K**
- Kania W. 7, 12, 123, 125, 169–170
 Kelly J.N.D. 20, 22–23, 73, 75, 172, 174
 Kledoniusz 89
 Kochaniewicz B. 12, 22, 24, 31–32, 35, 45, 52, 92, 172
 Kołosowski T. 91, 106, 112, 172
 Kowalik K. 22, 172
 Kowalski A. 122, 172
 Krateriusz 122
 Królikowski J. 10, 33, 55, 171, 173–174
- L**
- Ladaria L.F. 43, 76, 173–174
 Lécivain P. 76, 174
 Löhner M. 76
 Longobardo L. 23, 69, 173
- M**
- Maksym 38
 Marcelin 79
 Maritano M. 137, 173
 Melchiorre di s. Maria 141, 173
 Miegge G. 9, 116–117, 173
 Migne J.P. 7, 11–12, 167
 Mirri L. 12, 96, 109–110, 113, 115–116, 138–139, 152–153, 160, 173
 Moioli G. 92, 174
- N**
- Napiórkowski S.C. 22, 172
 Nehring P. 13, 122–123, 125, 127, 139, 173
 Neumann Ch.W. 12, 127–128, 143–146, 158, 173
 Nieścior L. 123, 125, 169
 Nola di G. 7, 12, 170
- O**
- Optym 84
 Orygenes 19, 61, 135, 171
- P**
- Paciorek A. 83, 85, 174
 Padovese L. 9, 95, 173
 Paweł z Samosaty 22, 37
 Pelagiusz 76, 159
 Pieri F. 63–64, 173
 Pieszczoch Sz. 12, 75, 80, 169–170

Pietras H. 10, 20, 24–25, 72, 170, 174
Platon 19
Podeszwa P. 68, 172
Popowski R. 134, 170
Przybylski B. 159

R

Riggi C. 35, 173
Rivera A. 91, 173
Rurański G. 123, 125, 169

S

Schoonenberg P. 76
Sesboüé B. 74, 76, 174
Simonetti M. 21, 27, 57, 173–174
Sinko T. 74, 88–89, 101–102, 110
Siudy T. 22, 172
Söll G. 12, 33, 133, 155, 160, 173
Stabryła W.M. 138, 174
Stanula E. 112, 169, 172
Starowieyski M. 21–22, 81–82, 89, 125,
130, 173–174
Stawiszyński W. 12, 174
Stuiber A. 72, 174

Syrycjusz 125, 127, 148
Szewczyk P.M. 24, 38, 73, 75, 77–80, 148,
169, 173
Szymusiak J.M. 21, 74, 88–89, 101–102,
110, 125, 173–174

T

Tertulian 23, 69, 99, 124
Tomasz z Akwinu, św. 116–117, 171
Toniolo E.M. 7, 12, 170
Triacca A. 13, 174
Trisoglio F. 88, 111, 135, 156, 173

W

Walkusz J. 122, 172
Widok N. 101, 174
Wiktoryn z Patawii 124
Woch J. 156, 174
Wojciechowski M. 50, 134, 169–170
Wolinski J. 74, 174

Z

Zincone S. 56–57, 174